

ՊԱՏՄԱԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՅՈՒԾԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Մշակութային արժեքների հաւաքագրման, պահպանման, ուսումնասիրութեան եւ հանրահռչակման համար ինչպէս ամբողջ աշխարհում, այնպէս էլ Հայաստանում կարեւորւում է թանգարանների դերը: Ժամանակակից թանգարանը մշակոյթի անցեալի եւ ներկայի, նրա հոգեւոր ձգտումներն արտայայտողն է, այն մեծ դեր ունի մարդու կրթութեան, դաստիարակութեան, հոգեկերտման գործում: Պատմամշակութային արժեքների ցուցադրութիւնների հիմքում ընկած է սեփական ժողովրդի հարուստ մշակութային ժառանգութեան ըստ արժանւոյն պահպանումը եւ համակողմանի, գիտական ու արդիական ձեւով ներկայացումը, որի արդիւնքում այն ազգային արժեքից վերածւում է համազգայինի, ձեռք է բերում համաշխարհային ճանաչում:

Թանգարանը ճարտարապետական այն միջավայրն է, որտեղ սկսւում է երկխօսութիւն մշակութային արժեքների եւ մարդու՝ այցելուի միջեւ: Յուշանմուշների ճիշտ ներկայացումը նպաստում է ժամանակ եւ տարածութիւն հասկացութիւնների որոշակիօրէն այլ ըմբռնմանը, երբ ենթագիտակցօրէն յայտնւում եւ ժամանակից եւ տարածութիւնից դուրս՝ տուեալ ցուցադրութեանը համապատասխանող ժամանակաշրջանում եւ տարածքում: Յուշասրահը պէտք է ստեղծի այն միջնորոտը, ուր մարդը յայտնւում է ներկայացուող ժամանակաշրջանում, որոշակի պատկերացում է ստանում տուեալ փուլի մշակոյթի, կարեւոր իրադարձութիւնների մասին, կարողանում է իր համար կերտել այն իրական պատկերը, ինչի մասին խօսում է ցուցադրութիւնը:

Մշակութային արժէքը իր համար նոր, անսովոր տարածութեան եւ ժամանակի մէջ չպէտք է կորցնի արժէքը, ընդհակառակը՝ այն պէտք է ցուցադրութեան ժամանակ շնչաւորուի, կարողանայ խօսել եւ պատմել իր եւ իրեն ներկայացնող ժամանակաշրջանի ու տարածաշրջանի մասին: Վերջինս հէնց ինքն աւանձին մի պատմութիւն է, խօսուն վկայ որոշակի ժամանակա-

հատուածի, որոշակի կարեւոր իրադարձութեան կամ անհատի մասին եւ ինքնին դառնում է պատմական որոշակի փուլի կերտող: Գուցասրահում ցուցադրուող նմուշը պէտք է լինի խօսուհի, ներկայանալի, գրաւող: Այն պէտք է կարողանայ պահել այցելուին, պատմել իր մասին, մտորելու հնարաւորութիւն տայ:

Թանգարանները հիմնականում լինում են երկու տիպի՝ փակ (ներշնչային) եւ բացօթեայ: Փակ տիպին են պատկանում տարբեր տեսակի եւ նշանակութեան ցուցադրութիւնների համար կառուցուած շէնքերը, որոնցում իրականացւում են մշտական կամ ժամանակաւոր ցուցադրութիւններ: Պատմութեան թանգարանների ցուցասրահներում ներկայացւում են պատմական տարբեր փուլերի եւ տարածաշրջանների կենցաղն ու մշակոյթը ներկայացնող իրեր՝ հնագոյն ժամանակներից մինչեւ մեր օրերը: Սակայն թանգարանային շէնքի ներսում հնարաւոր է անշարժ յուշարձանների՝ հնավայրերի, պաշտամունքային կառոյցների (եկեղեցիներ, վանքային համալիրներ), ինչպէս նաեւ ազգագրութեանն առնչուող նիւթական մշակոյթի յուշարձանների (հացատուն, մարագ, հնձան, գիւղական կամ քաղաքային տներ եւ այլն) ներկայացումը: Մինչդեռ բացօթեայ ցուցադրութեան կազմակերպման դէպքում դա հնարաւոր է իրականացնել տեղում:

Հայաստանի Հանրապետութեան ներկայիս տարածքը հարուստ է տարբեր պատմական շերտեր ընդգրկող պատմաճարտարապետական յուշարձաններով՝ հնագոյն, ուրարտական, անտիկ ժամանակաշրջանների բնակավայրերի, դամբարանադաշտերի, միջնադարեան հոյակերտ կոթողներ, ժամանակակից կառոյցներ, որոնցից իւրաքանչիւրն առանձին պատմութիւն է, խօսուհի վկայ անցեալի պատմութեան այն էջերի, որոնց միջով անցել է, եւ որոնք իրենց կնիքն են թողել նրանց պատերի, քարերի, քանդակազարդ բեկորների վրայ:

Դրանցից շատերն ունեն ոչ միայն ազգային, այլ նաեւ համազգային արժէք ու նշանակութիւն, ինչին նպաստում է նաեւ յուշարձանի պահպանումն ու ճիշտ ներկայացումը: Պատահական է, որ Հայաստանն անուանում են թանգարան քաղ երկմէի տակ: Կարելի է ասել, որ Հայաստանի տարածքը մշտական ցուցադրութեամբ ցուցասրահ է, որտեղ որպէս ցուցանմուշներ հանդէս են գալիս ճարտարապետական կառոյցները՝ ունենալով իրենց մշտական տեղն այդ սրահում: Ինչպէս ցանկացած արժէքաւոր ցուցանմուշ, որ մինչեւ թանգարան մտնելն անցնում է երկար

ճանապարհ (պեղում, մշակում, վերականգնում, ուսումնասիրում, չափազերում), այնպես էլ յուշարձանը՝ որպես ցուցադրութեան հիմնական առարկայ, կարիք ունի գիտական ուսումնասիրութեան (պեղում, չափազերում, գծագրերի կազմում), վերականգնման (ամրակայում, մասնակի կամ ամբողջական վերականգնում), պահպանման եւ հանրահռչակման: Իւրաքանչիւր կառույց պէտք է ներկայացուի արժանաւայել ձեւով՝ ընդգծելով նրա ազգային արժէքն ու վերաիմաստաւորումը համազգային համատեքստում: Վերջինիս համար անհրաժեշտ է մի քանի լեզուներով տեղեկատուական վահանակների կազմում, առանձին արժէքաւոր բեկորների ցուցադրութեան կազմակերպում, անհրաժեշտութեան դէպքում յուշարձանը ճարտարապետական (յօրինուածքային, գեղարուեստական, շինարարական) եւ պատմական տեսանկիւնից աւելի մանրամասն պատմող թանգարանային մասի ստեղծում:

Յուշարձանի մասին առաւելագոյն տեղեկութիւնների արդիական ներկայացմամբ հնարաւոր կը լինի աւելի ամբողջական պատկերացում տալ կառույցի պատմական անցեալի, ճարտարապետական, ծաւալատարածական յօրինուածքի, առանձին մասնիկների եւ նրա հետ կապուած պատմական իրադարձութիւնների մասին: Այսինքն՝ յուշարձանը պէտք է ներկայացնել այնպիսի մանրամասնութեամբ, որ հեռանալիս այցելուի մօտ չմնան հարցականներ, եւ նա կարողանայ ստանալ իր բոլոր հարցերի պատասխանները, լինի լիովին բաւարարուած: Կարծում ենք, որ յուշարձանի՝ լիարժէք լոյսի տակ ներկայացմանը կը նպաստի ինչպէս առանձին տեղեկատուական վահանակների տեղադրումը, այնպէս էլ յուշարձանի տարածքում կամ ներսում առանձին մանրամասների, հնագիտական իրերի, ճարտարապետական մասնիկների փոքրիկ ցուցադրութեան կազմակերպումը:

Տեղեկատուական վահանակների տեղադրման գործընթացը սկսուել է 2008 թուականից Հայկական յուշարձանների ճանաչման ծրագրի ղեկավար ամերիկացի Ռիչարդ Նայի նախաձեռնութեամբ, որի նպատակն էր տեղեկատու վահանակների միջոցով զբօսաշրջիկներին ծանօթացնել Հայաստանի պատմամշակութային կոթողներին: Արդիւնքում տեղադրուեցին 5 լեզուով 382 տեղեկատու վահանակներ Սանահինում, Գոշափանքում, Ալթաւալում եւ 150ից աւելի հնավայրերում, որոնք օգնում էին այցելուին յուշարձանի պատմութեանը ծանօթանալ ինքնուրոյն, առանց զբօսավարի:

2013 թվականի Ապրիլին Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի նախարարութեան եւ «Հայկական յուշարձանների ֆանազման ծրագիր» մշակութային հասարակական կազմակերպութեան (ԱՄԱՓ) միջեւ ստորագրուել է «Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքում գտնուող պատմամշակութային յուշարձանների վերաբերեալ բազմալեզու տեղեկատուական վախճաններ տեղադրելու մասին» համաձայնագիր: Դրանք պատմամշակութային տեղեկույթ են ներկայացնում 5 լեզուով՝ հայերէն, անգլերէն, ռուսերէն, իտալերէն ու ֆրանսերէն (նկ. 1): Ծրագրի նախաձեռնողը Ռիչարդ Նայն է: Գիւմրում Իտալիայի պատուոյ հիւպատոս Անտոնիո Մոնտալտոյի հովանաւորութեանն ու ՀՀ մշակույթի նախարարութեան օժանդակութեանը զուգահեռ «ՎիվաՆելը» դարձաւ ծրագրի համագործակցող հովանաւորը: Ծրագրին օժանդակում է նաեւ ԻԿՕՄՕՄ/Հայաստան հասարակական կազմակերպութիւնը:

Նկար 1. Տեղեկատուական վախճաններ Հաղպատում

Պատմամշակութային ժառանգութեան պահպանման եւ հանրահռչակման գործում տեղեկատուական վահանակներից բացի, կարծում ենք, որ կարելոր դեր ունեն նաեւ յուշարձաններին կից թանգարանային շէնքերը:

Կը փորձենք դիտարկել Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքում գտնուող տարբեր պատմական փուլերի յուշարձաններ, ինչպէս նաեւ այդ յուշարձանների համար որպէս խօսուռններ, լուսաբանող հանդէս եկող թանգարանային շէնքերը: Վերջիններս ստեղծուած են ոչ միայն յուշարձանն աւելի մանրամասն լուսաբանող ցուցադրութեան (առանձին արժէքաւոր բեկորներ, լուսաճարտարապետական մանրամասներ, հնագիտական իրեր, լուսանկարներ, գծագրեր, ֆիլմեր) կազմակերպման համար, այլ նաեւ ունեն գիտամշակութային նշանակութիւն:

ԷՐԵՐՈՒՆԻ ԱՐԳԵԼՈՑ-ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Էրեբունի քաղաք-ամրոցը, սեպագիր արձանագրութեան համաձայն, հիմնադրել է ուրարտական տէրութեան հզօրագոյն արքաներից մէկը՝ Արգիշտի Ա., Ք.ա. 782 թուականին (Ճկ. 3): Այն հանդիսացել է Արարատեան դաշտի կարեւորագոյն վարչական, տնտեսական կենտրոն, ինչպէս նաեւ ռազմական կարեւոր յենակէտ: Կազմուած է եղել միջնաբերդից եւ բուն քաղաքից: Ուրարտական պետութեան անկումից յետոյ էլ (Ք.ա. 2. դար) Էրեբունին շարունակել է գոյատեւել աքեմենեան, վաղ հայկական եւ հելլենիստական ժամանակներում, ինչի մասին վկայում են ամրոցի ճարտարապետական կառոյցներն ու պեղուած հնագիտական առարկաները (երկու միլետեան դրամ, Օգոստոս կայսեր դրամը, արծաթեայ երեք եղջերագաւաթ եւ մէկ սափոր):

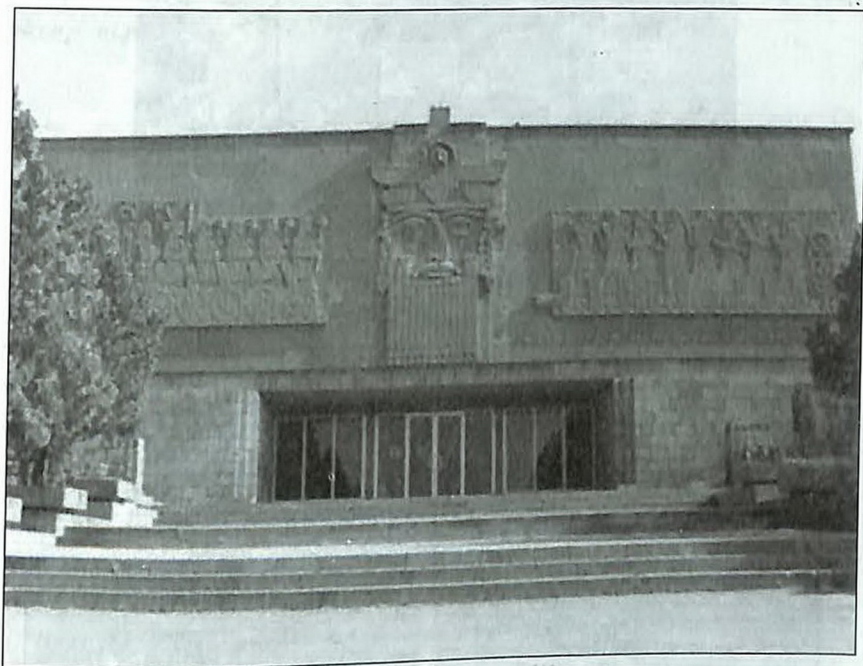
Էրեբունի ամրոցի տարածքում պեղման եւ ուսումնասիրման աշխատանքներ կատարուել են 1950–1968 (Կ. Յովհաննիսեանի ղեկավարութեամբ), այնուհետեւ ընդմիջումներով մինչեւ 2004 եւ 2006ից առ այսօր:

Ամրոցի միջնաբերդում 2008ից իրականացուող հայ-Ֆրանսիական գիտատեխնիկական համագործակցութեան շրջանակում Յուլիսի 2-ից մեկնարկուել է 2013 պեղումների գործաշրջանը. Նախաձեռնութիւնն «Էրեբունի» պատմահնագիտական արգելոց-թանգարանին է (Ճկ. 6): Պեղումների արդիւնքում բացուել են պաշտամունքային, պալատական եւ տնտեսական կառոյցներ: Կատարուել են ամրակայման, պահպանման, տարածքի բարեկարգման աշխատանքներ, ինչը հնարաւորութիւն է տալիս այցելուին չրջել միջնաբերդում, ծանօթանալ յուշարձաններին:

Արին Բերդ բլրի վրայ՝ ուրարտական Էրեբունի ամրոցի հարեւանութեամբ, 1968 թուականին հիմնուել է Էրեբունի թանգարանը (Ճկ. 2), որի բացումը համընկել է Երեւան քաղաքի 2750ամեակի տօնակատարութիւնների հետ: Թանգարանի չէնքի (ճարտ. Շ. Ազատեան, Բ. Արզումանեան, քանդակագործ՝ Ա. Յարութիւնեան) ծաւալատարածական յորինուածքի հիմքում ընկած են ուրարտական պալատական կառոյցների, ինչպէս նաեւ ժողովրդական բնակելի տան յորինուածքները:

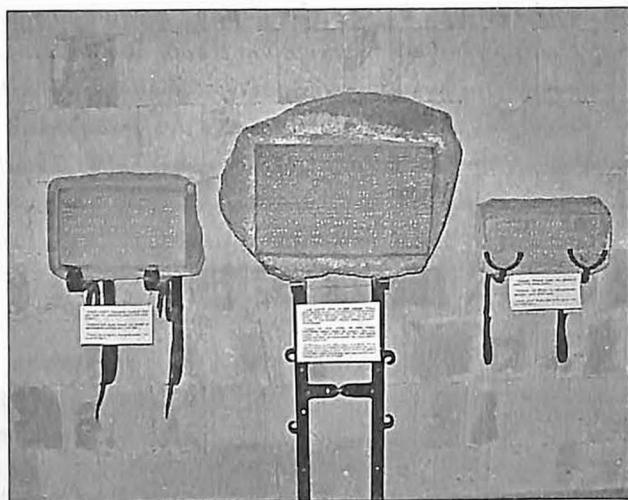
Արգելոց-թանգարանի գործունէութեան նպատակը մշակութային արժէք ներկայացնող նշեալ անշարժ յուշարձանների ուսումնասիրման, պահպանման, հանրահռչակման, օգտագործման, ինչպէս նաեւ յուշարձանախմբերի, յուշարձանների համալիրների

պատմական միջավայրի եւ դրան յարող տեղանքապատկերների (յանդչաֆտի) ամբողջական պահպանութեան ապահովումն է, այդ եւ այլ յուշարձաններից յայտնաբերուած թանգարանային առարկաների եւ հաւաքածոների հաշուառումը, թանգարանային հաւաքածոի անխաթար եւ ամբողջական պահպանութեան ապահովումը:

Նկար 2. Երեւանի քանդարանի շէնքը

Թանգարանի երկյարկ շէնքի առաջին յարկի նախասրահում գտնուում են տոմսերի, գրքերի, գրքոյկների, յուշանուէրների վաճառքի փոքրիկ սրահը (ուր վաճառուում են նաեւ ցուցանմուշների կրկնօրինակները), վարչական սենեակները, գիտաշխատողների սենեակները, ինչպէս նաեւ ժամանակաւոր ցուցադրութիւնների սրահը: Երկրորդ յարկում ներքին բաց բակի շուրջ տեղակայուած են երկու հիմնական ցուցադրութիւններով ցուցասրահները, որտեղ ցուցադրուում են ամրոցի տարածքից յայտնաբերուած քարէ արձանագրութիւններ, հնագիտական իրեր, գինու հսկայական կարասներ, զէնքեր, աշխատանքային գործիքներ, հացահատիկային կուլտուրաներ:

Նկար 3. Քարե սեպագիր արձանագրութիւններ

Թանգարանային հաւաքածուի բացառիկ արժէքները բազմիցս ցուցադրուել են Լուվրում (Ֆրանսիա), Մետրոպոլիտէն Թանգարանում (ԱՄՆ), Էրմիտաժում (Ռուսաստան), Բրիտանական Թանգարանում (Մեծ Բրիտանիա) եւ հանրայայտ այլ մշակութային օջախներում:

Նկար 4. Ամրոցի պարիսպները

Նկար 5. Խալդի աստծոյ տաճարը

Թանգարանի չէնքի ձախ կողմի աստիճանները տանում են դէպի բարձր բլուրը, որի վրայ են գտնուում Խրեբունի ամրոցի ամրակայուած եւ մասնակի վերականգնուած յուշարձանները (նկ. 4, 5): Այցելուների համար նախատեսուած են բարեկարգ ճանապարհներ, արահետներ, լուսավորութեան համակարգ եւ բազմա-

լեզու տեղեկատվական վահանակներ: Տարածքում շարունակվում են պեղման աշխատանքները (Նկ. 6):

2003 թվականի ՀՀ Կառավարութեան որոշմամբ վերանորոգելով որպէս պատմահնագիտական արգելոց-թանգարան, այն այսօր գործում է Կարմիր բլուր եւ Շէնգաւիթ մասնաճիւղերով: Այն հանդիսանում է հանրութեան համար այցելելի միակ հնագիտական արգելոց-թանգարանը Երեւան քաղաքում եւ կարեւոր ուրարտագիտական կենտրոն տարածաշրջանում:

Նկար 6. Պեղումներ ամրոցի տարածքում

Կարմիր բլուր եւ Շէնգաւիթ հնավայրերում շարունակվում են հնագիտական պեղումներն ու ամրակայման աշխատանքները: Շէնգաւիթում իրականացուած է նաեւ ներշնչային փոքրիկ ցուցադրութիւն, ուր ներկայացուած են տարածքից պեղուած տարաբնոյթ նիւթեր:

ՄԵԾԱՄՕՐ ԱՐԳԵԼՈՑ-ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Մեծամօր հնագոյն ամրոց-բնակատեղին համաշխարհային մշակոյթի իւրայատուկ յուշարձաններից է: Այն գտնվում է Երեւանից 35 կմ հարաւ-արեւմուտք՝ Տարոնիկ գիւղից ոչ հեռու, Մեծամօր գետի ափին:

1965ից մինչեւ այժմ Մեծամօրում պարբերաբար պեղումներ են կատարւում: Պեղուած մշակութային շերտերը վերաբեւում են բրոնզի եւ երկաթի դարաշրջաններին: Պեղուած նիւթե-

րը վկայում են, որ բրոնզի դարաշրջանում (Ք.ա. Դ.-Ք. հազ.) Մեծամորը մշակույթի ծաղկուն կենտրոն էր: Լաւ պահպանուել է պղնձաձուլարանի ամբողջ համակարգը՝ հալոցը եւ հնոցները, որոնք կառուցուել են ժայռերի մէջ: Գիտնականները պարզել են, որ Մեծամորը խոշոր բնակատեղի էր, որ զբաղեցնում էր 10,5 հա տարածք, ունէր կիկլոպեան պարսպով շրջապատուած միջնաբերդ, զրկուրատ-աստղադիտարան:

«Մեծամոր» պատմահնագիտական արգելոց-թանգարանը բացուել է 1968ին (նկ. 7): Ներկայումս այն գործում է «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների եւ պատմական միջավայրի պահպանութեան ծառայութիւն» ՊՈԱԿ-ի կազմում: Այստեղ հաւաքուել եւ ցուցադրուել են յուշարձանից պեղուած 27000ից աւելի առարկաներ: Առաջին յարկում ցուցադրուում են ամբողջում եւ դամբարանադաշտում յայտնաբերուած նիւթերը, որոնք վերաբերում են վաղ բրոնզից մինչեւ ուշ միջնադարին: Երկրորդ յարկում ներկայացուած են հնագոյն Մեծամորի արհեստներն ու ծէսերը (նկ. 8): Նկուղային յարկում գտնուում է յատուկ զետեղարանը, ուր ներկայացուած են Վանի թագաւորութեան շրջանի ոսկէ, արծաթէ, սաթէ, կիսաթանկարժէք քարերից, մածուկից պատրաստուած եզակի մշակութային արժէքներ:

Նկար 7. Թանգարանի շէնքը

Նկար 8. Թանգարանի ցուցասրահ

ԶՈՒԱՐԹՆՈՑ ԱՐԳԵԼՈՑ-ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Չուարթնոց արգելավայրը ստեղծուել է էջմիածնի միաբան իսաչիկ վարդապետ Դադեանի նախաձեռնութեամբ 1900-1907ին՝ հաշուի առնելով 1904ին Ճարտարապետ Թորոս Թորամանեանի ղեկավարութեամբ պեղումներով բացուած Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ տաճարի (կառուցուած 641-652) եւ յարակից շինութիւններ-

րի աւերակների պատմաճարտարապետական բացառիկ նշանակութիւնն ու պատմահնագիտական գտածոների արժէքը: Իրաւամբ տաճարը խօսուէն վկայ է ժամանակի վարպետների ճարտարապետական եւ շինարարական մտքի թռիչքի:

Նկար 9. Մասնակի վերականգնուած Զուարթնոցի տաճարը ցերեկը եւ գիշերային լուսաւորութեան ժամանակ

1924-1944 արգելափայրը գործել է որպէս Զուարթնոցի հնագիտական վայր, 1944-1986՝ «Զուարթնոց» յուշարձան թանգարան, 1986-1989՝ «Զուարթնոց» պատմաճարտարապետական թանգարան, 1990-2003՝ «Զուարթնոց» պատմաճարտարապետական արգելոց-թանգարան: Այն 2003 Յունիսից գործում է ՀՀ մշակույթի նախարարութեան «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների եւ պատմական միջավայրի պահպանութեան ծառայութիւն» ՊՈԱԿ-ի կազմում՝ «Զուարթնոց» պատմամշակութային արգելոց-թանգարան մասնաճիւղ անուանումով: Արգելոց-թանգարանն ունի երկու՝ «Պահպանման եւ շահագործման» ու «Հանրահնչակման, գիտահետազոտական եւ ֆոնդային աշխատանքների» բաժիններ: Թանգարանային չէնքում անձնակազմի համար նախատեսուած են աշխատասենեակներ: Արգելոց-թանգարանում այցելուների սպասարկման համար անցկացւում են շրջայցեր հայերէն, ռուսերէն եւ անգլերէն լեզուներով:

«Զուարթնոց» պատմամշակութային արգելոց-թանգարանն իրականացնում է Զուարթնոց պատմաճարտարապետական յուշարձանի, յուշարձանի տարածքից յայտնաբերուած եւ այդ յուշարձանին վերաբերող մշակութային այլ արժէքների պահպանման, ուսումնասիրման, հանրահնչակման, օգտագործման եւ պահպանման գործառնոյթներ:

1957ին ՀԽՍՀ կառավարութեան որոշմամբ յուշարձանի տարածքում վերականգնուել է է. դարի բնապատմական միջավայրը, կատարուել է տարածքի կանաչապատում, ստեղծուել բնապատմական միջավայր եւ այգեպուրակային համալիր: Տաճարային համալիրում ստեղծուած են համապատասխան պայմաններ հաշմանդամների եւ կոյրերի սպասարկման համար: VivaCell MTSի աջակցութեամբ տաճարի տարածքում տեղադրուել են տեղեկատուական վահանակներ (Հինգ լեզուներով) եւ կոյրերի համար նախատեսուած Բրայլեան համակարգով կազմուած վահանակ: 2012ի գարնանից յուշարձանում գործում է գիշերային սպասարկում, յուշարձանը այցելուներին է ներկայանում նաեւ գեղարուեստական լուսավորութեան եւ ձայնային էֆեկտների գեղեցիկ համադրութեամբ (Յկ. 9):

Ձուարթնոց տաճարի հարաւային կողմում 1936–1937 ճարտարապետ Նիկողայոս Բունիաթեանի նախագծով եւ հնագէտ Կարո Ղաֆադարեանի ղեկավարութեամբ կառուցուել է Ձուարթնոցի թանգարանային շէնքը, որի բացումը կատարուել է 1937 Նոյեմբերի 7ին: Սկզբում այն ունեցել է փոքր ցուցադրութիւն՝ ձեւավորուած մէկ սրահի մէջ՝ 80քմ մակերեսով: 1988 ճարտարապետ Լ. Սադոյեանի նախագծով սկսուել են թանգարանային շէնքի ընդարձակման աշխատանքները, եւ՝ այն գրեթէ քառապատկուել է, իսկ 2003ին աւարտուել են թանգարանային շէնքի յարդարման աշխատանքները: Այժմ ցուցադրութեան համար թանգարանն ունի 3 սրահ՝ երկուսը մշտական, իսկ մէկը՝ ժամանակաւոր եւ շրջիկ ցուցադրութիւնների կազմակերպման համար: Թանգարանի հիմնական եւ գիտաօժանդակ պահուստներում, ինչպէս նաեւ բաց ցուցադրութիւնում կան 10 հազարից աւելի միաւոր նիւթեր, որոնցից առաւել ամբողջականները տեղ են գտել մշտական ցուցադրութեան մէջ:

Թանգարանում 1937ին կազմակերպուած առաջին մշտական ցուցադրութեան հեղինակը եղել է հնագէտ Կարո Ղաֆադարեանը, իսկ 1981 Մայիսին կազմակերպուած երկրորդ մշտական ցուցադրութեան հեղինակը՝ Վարդան Յարութիւնեանը:

Այժմ իրականացուած է երրորդ մշտական՝ արդի թանգարանագիտական չափանիշներին համապատասխանող գիտական ցուցադրութիւնը (կազմակերպիչներ՝ Հ. Սամուէլեան, Ի. Ռեւազեան): Թանգարանի նախասրահում գտնուում է տոմսերի, գրքերի եւ գրքոյկների վաճառքի տաղաւարը, տեղադրուած է համակարգիչ, որի միջոցով այցելուները հնարավորութիւն ունեն լրա-

ցուցիչ եւ համակարգուած տեղեկութիւններ ստանալ Զուարթնոցի եւ Հայաստանի միւս պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների մասին: Նախասրահում են տեղադրուած. նաեւ կոյրերի համար նախատեսուած Բրայլեան այբուբենով գրուած բացատրագիրը, որ տեղեկութիւն է հաղորդում տաճարի պատմութեան վերաբերեալ:

Ցուցադրութիւնը բացւում է նախասրահի հանդիպակաց պատին օրգանական ապակու վրայ գրուած. խրիմեան Հայրիկի խօսքերով՝ ուղղուած Ներսէս Գ. շինող կաթողիկոսին, որի նախաձեռնութեամբ կառուցուեց Զուարթնոց (Ս. Գրիգոր եկեղեցի) տաճարը:

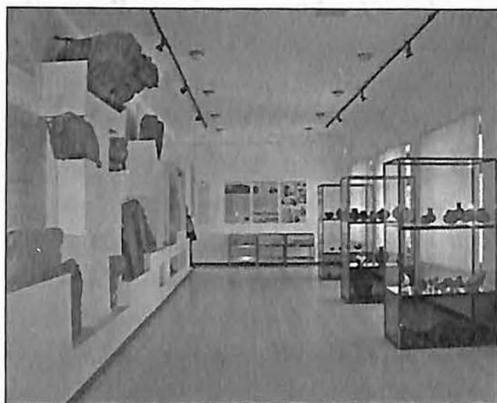
«Խրիմեան Հայրիկից յիշատակ յաւերժական Ներսիսի Շինող Հայրապետին, որ ընդ հոգով ծածկեալ էր ել ի լոյս, անդուլ աշխատութեամբ տ. Խաչիկ վրդ. տեսնիլ այս չմաշխարհիկ գիւտ սրբանուէր վիճակեցաւ. Հայոց Հայրիկին»

Դեկտ. 4 1901 ամի»:

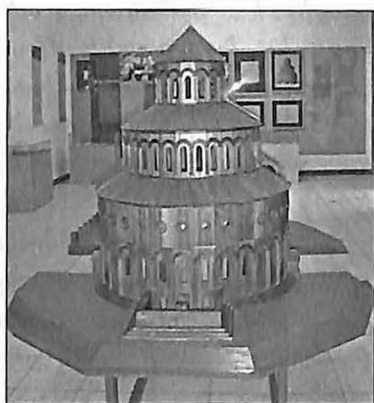
Ցուցադրութեան առաջին սրահում տեղ են գտել պեղումների ժամանակ Զուարթնոցի տարածքից յայնաբերուած միջնադարեան կաւէ 2 կարասները (իւրաքանչիւրը 500լ տարողութեամբ), հայատառ գրութեամբ արեւային բոլորակ ժամացոյցը, Ներսէս Գ. կաթողիկոսի թողած «Ներսէսն է. կառուցել, յիշեցէ՛ք» յունատառ արձանագրութիւնը, «Նօհան» մակադրութեամբ շինարար վարպետի բարձրաքանդակը, ինչպէս նաեւ տաճարից մնացած այլ զարդաքանդակ բեկորներ: Ցուցադրւում են նաեւ յուշարձանի տարածքից պեղուած իրեր՝ բազմերանգ խեցեղէնի եւ զարդերի նմուշներ, մետաղեայ գործիքներ, գամեր եւ խոփեր (Ակ. 10):

Սրահը յագեցած է նաեւ բացատրական տեքստերով հայ պատմիչների վկայութիւններ տաճարի կառուցման վերաբերեալ, գուարթնոցատիպ կառոյցների վերլուծութիւններ եւ այլն:

Երկրորդ սրահում թանգարանի այցելուներին ներկայացւում է տաճարի առաջին պեղումների ընթացքը, պեղումներից յայտնաբերուած պատմահնագիտական արժէքները, ինչպէս նաեւ հնավայրի պեղումների մասին տեղեկութիւններ, փաստավաւերագրական լուսանկարներ, փաստաթղթեր, նամակներ, չափազրական լուսանկարներ, փաստաթղթեր, նամակներ, չափազրական լուսանկարներ եւ այլն: Սրահի կենտրոնում ցուցադրւում է Զուարթնոցի տաճարի մանրակերտը՝ ըստ Թորամանեանի վերակազմութեան նախագծի (Ակ. 11):

Նկար 10. Թանգարանի առաջին ցուցասրահը

Նկար 11. Ձուարթնոցի մանրակերտը (երկրորդ սրահ)

Բացօթեայ ցուցադրութիւնում ցուցադրուում են Ձուարթնոց տաճարի աւերակների ամրակայած եւ մասնակի վերականգնած պատերի մնացորդներ, սիւնների խարխիւսներ, բներ, զամբիւղախոյակ եւ արծուախոյակ սիւնաշարեր, կամարներ, բարաւորների քիւեր, թաղակապ ծածկերի կրաշաղախէ խոշոր զանգուածներ, մկրտութեան աւազան, ջրհոր, տաճարից պահպանուած զարդաքանդակներ, տաճարի հարաւարեւմտեան մասում գտնուող կաթողիկոսական պալատը, վանականների խցերը, բաղնիքը, Դ. Ե. դարի բազիլիկ եկեղեցու մնացորդները եւ գինու հնձանը, պեղումների ընթացքում համալիրի տարածքից յայտնաբերուած Բ. ա. Բ.-Ա. հազարամեակներով թուազրուող կլոր սալաքարը (չորս տարբեր փոսիկներով եւ առուակով), նախաքրիստոնէական շրջանի պաշտամունքային ֆալլոսիպ կոթողը, ինչպէս նաեւ ուրարտական Ռուսայ Բ. արքայի (Բ. ա. 685-645) սեպագիր արձանագրութիւնը:

Սկսած 1937ից արգելոց-թանգարանում կազմակերպուած բաց եւ փակ ցուցադրութիւնների հիմնական նպատակը ոչ միայն Ձուարթնոցի պատմութեան եւ ճարտարապետութեան ներկայացումն է եղել, այլեւ պատկերացում տալը հայկական ճարտարապետութեան ակունքների, նրա աւանդոյթների եւ, ընդհանրապէս, հայ ճարտարապետութեան վրայ Ձուարթնոց տաճարի թողած ազդեցութեան եւ հայ մշակոյթի պատմութեան մէջ նրա խաղացած դերի մասին: 2000 թուականից ՈՒՆԵՍԿՕի Համաշխարհային Ժառանգութեան կենտրոնի որոշմամբ Ձուարթնոցն իջմիածնի Մայր տաճարի եւ Վաղարշապատի միւս եկեղե-

ցիներին հետ գրանցուել է ՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային ժառանգութեան ցանկում:

Ինչպէս Զուարթնոցում, այնպէս էլ դիտարկուած միւս պատամամշակութային արգելոց թանգարաններում (Էրեբունի, Շէնգաւիթ) աշխատակազմի եւ պատմական միջավայրի պահպանութեան ծառայութեան անձնակազմի հետ համատեղ կազմակերպուել են բազմաթիւ միջոցառումներ՝ տօնակատարութիւններ, համերգներ, հանդիպումներ, որոնք իրականացուել են կրթական, ճանաչողական ու հանրահռչակման ուղղութիւններով:

Թանգարանային միջավայրում համերգները, հանդիպումներն ու տօներն ուղղուած են հանրութեան համեմատաբար նոր թանգարանային պահանջմունքների բաւարարմանը եւ ժամանցային բնոյթ են կրում:

ԵԿԵՂԵՑԻ-ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Հայաստանում թանգարանների ձեւաւորման գործում մեծ ներդրում են ունեցել նաեւ հոգեւորականները: Տաճարային հաւաքածոներն ու գանձատները գիտնականները համարում են թանգարանների նախատիպեր: Նշենք, որ դեռեւս վաղ միջնադարում հայկական եկեղեցիների աւանդատներում պահուել էին թանկարժէք զգեստներ, մարգարտակուռ թագեր ու թասակներ, ոսկէ եւ արծաթէ սկիւներ, արծաթակազմ մագաղաթեայ ձեռագրեր եւ այլ արժէքաւոր բարձրարուեստ իրեր: Խոշոր վանքային համալիրները (Սանահին, Հաղպատ, Հաւուց Թառ, Գոշավանք) այդ նպատակի համար ունէին առանձին կառուցուած գանձատներ:

Էջմիածնի Մայր Տաճարի թանգարանը կառուցուել է 1869ին Գէորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցի կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ: Այն գտնուել է Տաճարի արեւելեան մասի ողջ լայնութեամբ: Մինչ թանգարանի կառուցումն աւանդական սրբազան մասունքները պահուել են Աւագ Խորանին կից արեւելեան պահոցներում: Թանգարանի կառուցման շնորհիւ տեղադրուեցին պահարաններ եւ ցուցափեղկեր, որոնք աւելի յարմարուէտ էին ցուցադրութեան համար:

Էջմիածնի Մայր Տաճարի թանգարանում պահուող արժէքաւոր գանձերի ցուցադրութիւնը կազմակերպուել է երկու ցուցասրահներում, որոնց կենտրոններում տեղադրուած ապակեպատ

սեղաններում ներկայացվում են արծաթակազմ մագաղաթեայ մատեանները, իսկ պատերի ողջ պարագծով տեղակայված փայտեայ պահարաններում՝ սրբազան գանձերը (նկ. 12): Յուցադրվող սրբազան գանձերից են Գեղարդը, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Աջը, Նոյեան Տապանի մասունքը, Խոտակերաց Սուրբ Նշան մասանց պահարանը՝ Յիսուս Քրիստոսի Ս. Խաչափայտի մասունքներով, ձեռագիր մատեաններ եւ այլ արժեքավոր նմուշներ:

Նկար 12. Էջմիածնի Մայր Տաճարի քանդարանի ցուցասրահները

Թանգարանային ցուցադրութիւնն աւելի հետաքրքրական են դարձնում Տաճարի Աւագ խորանի տակ գտնուող 301-303 թուականների Գրիգոր Լուսավորչի կողմից հիմնած Խորանի մնացորդները, ինչպէս նաեւ Ալ. Սահինեանի կողմից պեղումների ժամանակ յայտնաբերուած հեթանոսական կրակարանը (որի վրայ կառուցուել էր խորանը) դիտելու հնարավորութիւնը: Այդ ցուցադրութիւնը հնարավորութիւն է տալիս այցելուներին տեսնել տաճարի բազմաշերտ կառուցուածքը, պատկերացնել այն փոփոխութիւնները, որոնք կրել է տաճարը պատմական տարբեր փուլերի զարգացման ճանապահին:

ՏԱԹԵԻԻ ԶԻԹՀԱՆԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՑՈՒՄԸ

Միջնադարի կրօնական համալիրներում հանդիպում ենք ձիթհանների, հնձանների, ջրադացների, որոնք հայ ճարտարապետութեան արտադրական կառուցուածքների հետաքրքրական օրինակներից են:

Հայաստանում միջնադարից մեծ քանակով ձիթհաններ են հասել: Զիթհաններ են ունեցել աշխարհիկ եւ վանական խոշոր տնտեսութիւնները (Անի, Հաղպատ): ԺԸ. դարում երեք ձիթհան է ունեցել Էջմիածնի վանքը:

Միջնադարեան բազմասենեակ ձիթհանի օրինակ է Տաթևի վանքի բաւականին լաւ պահպանուած կառուցուածքը (ԺԸ. դար), որ գտնուում է վանքի պարիսպներից մօտ 20մ հեռաւորութեան վրայ, դէպի հիւսիս-արեւելք: Այն բաղկացած է չորս սենեակից, ունի կոմպակտ յատակազիծ եւ կառուցուած է բազալտի կոպիտ մշակուած քարերից: Հիմնական՝ արտադրական սենեակը երկու զոյգ որմնամոյթերի եւ ծածկի սիւսեմի միջոցով բաժանուում է երեք մասի:

Նկար 13. Տաթևի ձիթհանի ցուցադրութիւնները

2010ին ձիթհանն ամբողջութեամբ վերականգնուել է, կատարուել է ներքին ձեւաւորում՝ ներկայացնելով արտադրական կառուցում կտաւատի ձէթի արտադրման տեխնոլոգիական ողջ գործընթացը՝ պահպանուած պատմական սարքերի վերաօգտագործմամբ, ցուցադրական, տեղեկատուական նիւթերով, ժամանակակից լուսաւորութեան եւ ձեւաւորման տարրերով (Նկ. 13):

ԱՐՑԱԽԻ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

Տիգրանակերտը գտնուում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան Մարտակերտի շրջանի հարաւ-արեւելքում՝ Խաչենա-գէտի աջ ափին: Այն հայկական, հելլէնիստական քաղաք է, կառուցուել է Ք.ա. Ա. դարում հայոց արքայ Տիգրան Մեծի կողմից, ով նորաստեղծ հայկական կայսրութեան մէջ հիմնել էր իր անունը կրող չորս քաղաք:

2006ին սկսուել են Արցախի Տիգրանակերտի պեղումները եւ ընթանում են առ այսօր: Արդիւնքում գտնուել եւ ուսումնասիրուել են քաղաքի միջնաբերդը, պարիսպները, քաղաքի կենտրոնական մասը եւ վաղ միջնադարեան բազիլիկ եկեղեցի: 2008ի ընթացքում մասը եւ վաղ միջնադարեան ամենակարեւոր գտածո-պեղումների ժամանակ յայտնաբերուած ամենակարեւոր գտածո-ներէից է հայերէն արձանագրութիւնը:

2010 Մայիսին Տիգրանակերտի տարածքում գտնուող ԺԸ. դարի կանգուն ամրոցում բացուել է պեղումների թանգարանը, որն այցելուներին ներկայացնում է հնգամեայ աշխատանքների ընթացքում յայտնաբերված ցուցանմուշները (Ձկ. 14):

Նկար 14. Տիգրանակերտի տարածքում գտնուող ԺԸ. դարի ամրոցը

Նկար 15. Թանգարանի ցուցասրահը

Տիգրանակերտի թանգարանը կազմված է նախասրահից եւ երկու ցուցասրահներից: Նախասրահում պայմաններ են ստեղծված Տիգրանակերտին վերաբերող չարթապատկերների ցուցադրութիւն համար, կատարուում է նաեւ յուշանուէրների վաճառք, իսկ որմնախորշերում կազմակերպուած է խեցանօթների ցուցադրութիւն: Առաջին սրահն ունի ներածական բնոյթ: Այստեղ ներկայացուած է Տիգրանակերտ քաղաքի յայտնագործման պատմութիւնը, ինչպէս նաեւ կան տեղեկութիւններ պեղումների ընթացքի վերաբերեալ: Պատերի խորշերում ցուցադրուում են անտիկ եւ միջնադարեան ամբողջական անօթներ, ապակեծածկ սեղանի վրայ՝ հնագիտական նիւթեր, պեղումներին վերաբերող հրատարակութիւններ:

Երկրորդ սրահում ցուցատախտակներ են՝ Տիգրանակերտի պեղումների ընթացքը ներկայացնող տեքստային, գծագրական՝ եւ լուսանկարային տեղեկութիւններով (Ձկ. 15): Այդ սրահում ցուցադրուում են նաեւ խեցեղէն, ապակե, քարէ եւ ոսկրէ առարկաներ, ճարտարապետական բեկորներ՝ խարիսխ, սիւն, քանդակազարդ խոյակներ, քիւլի բեկորներ:

Թանգարանի շնորհիւ աւելացել են այն այցելուների թիւը, ովքեր չկարողանալով բարձրանալ միջնաբերդ, յուշարձանի, պատմամշակութային այդ կարեւոր շերտի հետ հաղորդակցւում են՝ դիտելով ցուցադրութիւնը:

Պատամամշակութային արգելոց-թանգարանների եւ պատմական միջավայրի պահպանութեան ծառայութեան անձնակազմի հետ համատեղ կազմակերպւում են բազմաթիւ միջոցառումներ՝ տօնակատարութիւններ, համերգներ, հանդիպումներ, որոնք իրականացւում են կրթական, ճանաչողական, հանրահռչակման ուղղութիւններով:

Այսպէս, Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքում գրտնոռղ անշարժ յուշարձանների պահպանման, լիարժէք եւ համակողմանի ցուցադրութեան, ինչպէս նաեւ հանրահռչակման համար կարեւորւում են հետեւեալ միջոցառումները.

1. Բարեկարգման խնդիրների լուծում.

- ճանապարհներ դէպի յուշարձան, արահետներ՝ հաշուի առնելով նաեւ հաշմանդամների անարգել շարժումը,
- հասարակական սպասարկման սրահներ,
- փոխադրամիջոցների համար կայանատեղի,
- յուշանուէրների, գրքի եւ գրքոյկների վաճառարահներ
- մի քանի լեզուներով ժամանակակից տեղեկատուական վահանակների տեղադրում,
- գիշերային լուսավորութեան եւ ձայնային ժամանակակից համակարգի տեղադրում,

2. Առանձին արժէքաւոր ճարտարապետական րեկորների եւ հնագիտական իրերի ցուցադրութեան կազմակերպում.

- բաց տարածքում,
- յուշարձանի ներսում,
- առանձին թանգարանային կառոյցում՝ յագեցած արդիական տեղեկատուական տեխնոլոգիաներով,

3. Յուշարձանի տարածքում կամ քանգարանի շէնքում մի շարք միջոցառումների կազմակերպում, որոնք հնարաւորութիւն կը տան հասարակութեան լայն խաւերին, յատկապէս երիտասարդ սերնդին հաղորդակից դառնալ Հայաստանի պատմութեան եւ մշակոյթի անշարժ յուշարձաններին, ինչպէս նաեւ տուեալ վայրի հետ կապուած յիշողութիւններին.

- դասախօսութիւններ,
- շարժապատկերների դիտումներ,

- կրթական ծրագրեր,
- ազգային, մշակութային տօներ, թատերականացուած ներկայացումներ, երգչախմբային, պարային համերգներ,
- ազգային կերակրատեսակների համտեսումներ:

ՆԱՐԻՆԷ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ
ԱՇՈՏ ՍԱՖԱՐԵԱՆ

Summary

**“MUSEUMIFICATION” OF HISTORICAL AND
ARCHITECTURAL MONUMENTS IN ARMENIA**

**NARINE MKHITARYAN
ASHOT SAFARYAN**

The issue of “museumification” and preservation of historical-architectural monuments of different historical layers located on Armenia’s present-day territory is analyzed in this article. Exhibits in the open air and in the buildings of the museum reserves Erebuni, Shengavit, Karmir Blur, Metsamor, Zvartnots, as well as the museum of Etchmiadzin Cathedral, the oil mill of Tatev monastery, and the museum of Tigranakert in Artsakh have been considered. The activities that promote the conservation, comprehensive performance, and popularization of architectural monuments are presented at the end.

